

XABIER EUZKITZE eta ANER EUZKITZE

Bertsolariak, aita-semeak

Hitzetik kortsera

XABIER.— Egun on, denoi!

Gustura etorri gara Euskaltzaindiak ahoskera zainduari buruz antolaturiko jardunaldietara, gaia biziki interesgarria iruditzen zaigu eta.

ANER.— Gonbidapena egin zigunak estimatzen gaitu, inolaz ere, baina gure ezagutzaz iritzi jasoezia du. Berehala konturatuko zarete.

X.— Baietza eman genuen eta zerbait prestatu egin behar, baina berehala ohartu ginen hainbeste adituren artean nekez esan genekakeela ganorazko ezer.

A.— Niri beldurra eman dit Euskaltzaindiaren jardunaldi batean, kartelean karrerako irakasleen ondoan nire izena ikusteak. Oso goitik abiatu eta gaizki amaitu baino nahiago izan dugu, beraz, aurkezpen jostari bat egin, ganora handikoa izango ez bada ere.

X.— Biok etortzearena, aldiz, autodefentsa ariketa da: erridikulua beti jasanerrazagoa da konpainian.

Has gaitzen, bada.

Euskaltzaindiaren 87. arauak haxe dio sarreran: «Arantzazuko Biltzarrerako prestatu zuen txostenean, euskara batua euskara idatzirako zela mugatu zuen Koldo Mitxelenak».

A.— Orduen nik *Axkoittiko euskeran itz eingo'iat gaur*.

X.— Arrazoi pixka bat badu gazteak.

A.— *Puske bat, xaharra.*

X.— Batuan, mesedez.

A.— Puska bat, zaharra.

X.— Jarrai dezadan 87. arauaren sarrerak diobenarekin: «Euskara batua euskara idatzirako zela mugatu zuen Mitxelenak eta, euskara idatziaren barrutian, irakaste lanetarako».

A.— Ikaste kontuotarako ez, beraz. Mitxelenak zerbait bazian nire kontra...

X. (Ahapeka)— *Aner, amen aitzen ai dien geixenantzat sakrilejixue dek semiek attei ike itz eittie...*

A. (Ahapeka)— *Joe, ba neretzat zallaua dek iri zu esatia ijito (iyito) aoskatzia baño...*

X.— Orduan, zer?

A.— *Natural, atta, natural!*

X.— Jarrai dezadan: «Irrati eta telebista euskaldunak ditugunetik bereziki ahoskeran ere batasunerako irizpideak ematea beharrezko iruditzen zaio bati baino gehiagori».

Euskaltzaindiak «bat baino gehiago» aipatzen duelarik, euskaltzainez ari da nagusiki, baina espero gabeko lekuetan ere sor daitezke, eta sortu ere egiten dira, horrelako galdeak. Fermin Etxegoien idazle eta adiskideari gertatu zitzaion duela zenbait urte. Nafarroa Behereko taberna batean zelarik, telefono-dei bat ukan zuen. Solaskidearekin han aritu zen, *jo, jan, jun...* Eta deia moztu zuenean tabernariak eraso zion: «Nik behar nuke doike erre frantses honen kentzen entseatu, bainan zuk ere behar zinuke jota itsusi bazter utzi».

A.— Eta Fermin jota geratuko zuan...

X.— *Yota...*

Erre letraren ahoskeraz parentesitxo bat irekiko dugu orain. EBAZek honako hau dio erre frantses horri buruz: «Euskaraz beti (eta areago hizkera zainduetan) hortzobikari dira eta gaitzetsi egin behar da frantsesezko ahoskera ubularra».

A.— *Ubulagga*, alegia.

X.— *Ubulagga*, alegia.

Arau hori idatzi zutenetik igaro diren urteetan erre letraren euskal ahoskera ia desagertu egin da frantsesaren eraginpeko euskal eremuan. Bitxi da, baina gaur egun *egge ubulaggik* gabeko behe-nafarrera entzuteko jende oso zaharrarengana jo beharra dago, edo... Ameriketako Estatu Batuetako euskaldunengana.

A.— Badiagu guk horren berri! Gehiago esango dut. Badugu guk familia hagitz maitea Kalifornian, jatorria Ibarla-Azkarate inguruan duena. Bosgarren belaunaldia ere euskaraz mintzo da, eta erre letra bikain ahoskatzen du bosgarren belaunaldi horretako mutikoak, Xantik. Udan Euskal Herrira etortzen dira, orain ere hemen dira, eta amak udalekuetara igortzen du Xanti. Iparraldeko euskal udalekuetara. Han pare bat aste igaro eta gero, *egge ubulaggak* kutsatzen du. Aitatzik amorrua dio *egge* frantses horri, frantsesei ere bai ziurrenik, eta ezin izaten du jasan. Inoiz deitu izan digu: «Otoi, hartuko al zenukete gure Xanti zuen etxean zenbait egunez, *egge* zikin horren kentzeko?».

A.— Bestalde, Asisko Urmenetak eta Juanjo Elordik *Gartxot, konkista aitzineko konkista* animaziozko filma egin zutenean, inguruko euskal hiztunen artean bilatu zituzten bikoizleak, eta xiberotarrak ere baziren tartean. Asiskok galdegin bide zien ea bazekiten erre letra ahoskatzen. Haien erantzuna: «Badira 30 urte erabiltzen ez dudala, baina jakin badakit». Gaur egungo Iparraldean hil hurren da *errea*.

A.— Iparraldeko bertsolari gazte eta gaztetxoaren artean ere erabat hedatua da *eggea*, baita guraso biak Hegoaldekoak dituztenen artean ere. Lujanbio txapeldunaren *ejjearen* eragina ere izan daiteke...

X.— Itx dezadan parentesia, honi horrelako beste ateraldirik bururatzerako!

Esan dizuedan moduan, Euskaltzaindiak bazuen *yotaren* alde egin beharraren konbentzimendua, eta zeregin horretan bidelagunak behar zituela ohartu zen, eragileak. 1992. edo 1993. urte aldean, duela 30 bat urte, Euskaltzaindiak bilera-eskaera bat egin zien beraien ustez ETBn sonarik edo eraginik handiena zuten lau esatariri. Maribel Aizarna, Pedromari Goikoetxea, Maddalen Iriarte eta ni neu deitu gintuzten.

A.— Lau gaxte.

X.— Baita oraindik ere... *Yota* ahoskeraren alde egin genezan eskatu ziguten bilera hartan: *yagon*, *yo*, *yakin*, *yaso*... Eta horrela hasi ginen, *Yaurlaritza*, *yardunaldi*, *yaiotze-data* edota *yaialdi* ahoskatzen. Zenbait hitzekin gehixeago kostatzen zitzaigun, baina ohiturak uste baino errazago aldatzen dira, aldaketaren beharraz eta eragitearen garrantziaz ohartuz gero.

A.— Beraz, ordura arte «Altunak jo» eta «Lasok jaso» esaten zenuten.

X.— Ez zehazki. Altuna eta Laso artean *yaio* gabeak izaki, baina bai: «Tolosak jo», «Retegik jaso».

A.— Orain ere arazoekin sumatzen zaituztet pilota-emankizunetan. Peio Martinez de Eulate erretiratu zuan, baino Peio Etxeberria ari duk orain...

X.— Bai. Eta makurrena duk, Euskaltzaindiak, zeinak jardunaldi hau antolatu duen, onartua duela *Pei-o*. Nire mingainak ez zekik, zorionez, halakorik ahoskatzen...

Baina, aizak, bertsolari gazteen artean ere sumatzen hasia nauk yeismoaren eragina.

21 bat urtera
iritsi naiz *iya*,
pentsatzen jarri eta
hau da urte *piya*...

Edo:

Arazo honi aurre
nork egingo *diyo*?
Gaurkoz askatu ditut
nahiko *korapiyo*.

A.— Gogoaitzen naik ni galanki, hein batean tranpa duk gainera. Horrela errazagoa duk errimatzea! Eta ez duk, antza, konponbide errazeko afera.

X.— Konponbidea lukek, edo izan litekek, garai batean Xabier Amuritzak egiten zuen moduan bustidura saihestea: *bila*, *abila*, *mutila*... Baina hori yeistek egin beharreko ariketa lukek, eta yeistak ez dituk konturatzen direnik.

A.— Hor zagok koxka!

Bertsolariak aipatu dituk eta ni beste arau batek kezkatu naik: «Bokal biren artean <h> idatzen denean, /h/ ahoskatzen ez den euskalkietako hitzunez ere bokal bakoitza silaba batean ahoskatzera joko dute hizkera-maila zainduan».

Ezaugarri hori betetzen duten hitzetako bat silaba bakarrean erabiltzen dugu bertsolariok, eta gainera ez genuke bertsotan asmatuko hitz hori erabiltzen dugun moduan erabili gabe, neurriagatik hein batean, baina funtsezko errimetako bat delako, batik bat.

X.— *Na.hi*, alegia.

A.— Horixe bera. Bestetik, «ai» amaieraz bukatzen diren hitzak errimarako erabili behar ditugunean, nekez bukatuko du inork bertsorik «nahi» hitza erabili gabe.

X.— Xalbadorren hainbat bertsotan ageri da «nahi» hitza *Odolaren mintzoa* liburuan. Beti bi silabatan ebakia. Errimarako ez zuen behin besterik erabili, halere. Honatx:

Ikus dezagun Gipuzkon nola
lauzkatua den Basarri,
Bizkaian ere pertsularia
trumilka bada nun-nahi.
Naparra ere hor etzaukuia
Erne-ernea ezarri?
Eta lo daude Baxenabarre,
Xibero eta Lapurdi.

A.— Tira, errima aldetik ez du berez ekarpen handi-handirik egiten bertso horretan, baina bistan da bi silabatan ebakita ere balio duela errimarako. *Haragi, dagi, garabi, jalgi, adi...*, baita *ari, bertsolari, kantari...* ere. Dena den, ezin uka silaba bakarreko ebakerari uko egin behar bagenio, oin bikain bat galduko genukeela.

X.— Beti esan dezake Euskaltzaindiaren arau denekin ez hatorrela bat.

A.— Alegia, hizkera «zainduaz» ari garela, baina ez «sainduaz».

X.— Ongi ekarria. Hitz-joko horrek balio du <s> eta <z> bereiztea zein garrantzitsua den edo izan daitekeen azaltzeko.

80ko hamarkadan bazen Espainiako Futbol Ligan, Xixongo Sporting taldean, Manolo Mesa izeneko jokalaria bat. Eta garai berean ETBn bazen <s> eta <z> bereizteko zailtasunak zituen esatari bat. Hala esan zuen behin: «Meza zelai erdian...».

A.— Pilota partidetakoa angelusaren bertsio garatua.

X.— *Anjelusa, angelusa, anyelusa...?*

A.— Hau duk atarramentua!

X.— Azkoitian, oster, bazen duela urte batzuk, Eroski saltoki handiaren ondoan, autoak garbitzeko gune bat. Han jarria zuten, kartel handi batean: «Kotxe-garbigeta prezio handiz». Ez zen oso kartel erakargarria, berez, baina bazuen abantaila bat: Azkoitiko eta Azpeitiko bezeroak joaten zitzaizkiola nagusiki, eta haiek ere arazo berbera izaki <s> eta <z> bereizteko garaian. Han, <s> eta <z> bereizten jakin gabe, nola desberdintzen dituzte hitz biak? Azentuaren bidez: *presixúe* eta *prézixue*.

A.— Halere, ohartuta nago herri berean egon daitezkeen hizkera eta ahoskera aldaketek. Azkoitian bertan badira <s> eta <z> ederki bereizten dituzten guneak...

X.— Badituk, bai. Eta baita *ogixe* ez baina *ogiye* ahoskatzen duten auzoak eta guneak ere: Martirieta, Kukuherri, Izarraitz magala...

A.— Hauxe ere badio arauak: «<z> euskaraz beti (eta areago hizkera zainduetan) zistukaria da [niri frikaria irakatsi didate, baina!] eta gaitzetsi egin behar da gaztelaniazko ahoskera hortzartekoa (gaztelaniazko *zapato*, alegia). Beraz, *eskizofrenia* ahoskatu behar da, eta *soziologia*». Eta *Izaskun*, dedio! Haurrei euskarazko izenak zergatik jartzen dizkiete, behar bezala ahoskatzen jakin ez eta!

X.— <S> eta <z> letren ahoskeraren aferari bukaera emateko, esan dezadan zenbat edertzen den testu, bertso edo kantu bat ongi ahoskatzen dakienaren ahotan. Esate baterako, Imanol Lartabaz zenaren ahotan. Xabier Amuritzaren bertso zoragarri hau kantatzean, adibidez.

Euskal Herriko tristura,
soineko beltzen joskura,
txori negartiz bete da eta
umorez hustu da.

Emadazue freskura,
ura eskutik eskura...,
izarren salda urdina edanda
bizi naiz gustura.

X.— Errepasa ditzagun 98ko arau-sortan aipatzen diren beste zenbait letra.

«<G>, <e> eta <i> bokalen aurrean beste bokalen aurrean bezalaxe ahoskatu behar da ahoskera zainduan behintzat. Azken orduko maileguetan, salbuespenak banan-banan markatuko dira. Esaterako, dagoeneko onartua dugun gin (edaria)».

A.— <G> letrak jostaketarako aukera ematen du: «Gogogabeturik geunden *garagean*, ganbaran gehiago goza genezakeela gogoratu ginelarik».

X.— Zin dagizuet gure gaztea ginik edan gabe jin dela...

A.— Yotak ere libertitzen nau. Hau mitikoa da: «*Yauna*, *yan* gabe *yoan* gabe, *yan* ezazu, *yan*».

X.— «Jota hitz barruan gertatzen denean, /y/ izango litzateke ahoskera zainduena. Hala ere, gaurko egoera kontuan izanik, gaztelaniazko “jamón” eta frantsesezko “jambon” onartzen dira hizkera zainduan “garaje” eta “ijito” bezalako hitzetan».

A.— «Onartzen dira» horrek ez al du pentsarazten /y/ ahoskera hobesten dela? «*Iyitoak garayean yaialdia yarririk, yantzitako yertseak erantzirik, yira eta bira yostatu ziren*».

Tira, *iyito* baino hobe aukeran «buhame».

X.— Edo Azkoitian esaten dugun moduan...

A.— *Motxalle!*

X.— «*Motxaile*», zeina «*moztaile*»-tik heldu baita, garai batean *ijitoak* baserriz baserri ibilki astoei ilea mozten.

A.— Bistan da norberaren euskalkian eta giro informalean aritzeak buruhauste gutxiago dakarrela; bestela, *yota* bai, baina ez beti, «nahi» ebaki edo ez... Ez dago erraz-erraza zernon nola jakiten!

X.— Hain zaila ere ez duk, motel! EBAZek, arau zehatzez gainera, ematen ditik haien erabilerari buruzko oharra ere, arauen malgutasunaz. Horren erakusgarri, besteak beste, hatxearen eta «garaje»-ren sailekoen kontuak.

A.— Hor askatasuna ematen dik arauak, nahieran aritzeko aukera-edo, ados, baina haxe ere esaten dik: «Bada hizkuntzaren bizi-iturri den aniztasunaren beste alderdi garrantzitsu bat: hiztun bakoitzarengan gertatzen dena». *Kitto, ba!* Zertarako arauak? Bakoitzak berea!

X.— Ez, Aner, badakik ez dela hala. Nola jarraitzen du?

A.— Tira... Hizkuntzaren funtsezko ezaugarri da, izan ere, hizketa gertatzen den egoerara, gai duen edukiari, entzulearen ezaugarriei, hizketa-lagunen arteko distantziari eta abarri egokitzea».

X.— Eta geroxeago: «Aniztasuna, dena den, ez da kaosa eta hizkera zainduenetatik arduragabeagoetarinoko mailak, gauzak nahasi gabe egin behar dira. Horregatik arauetan ematen diren adibideak lekuan lekuko edo norberaren sistemaren arabera hartu behar dira. Esaterako, ahoskera zainduko *etxea*, erabilera arduragabeagoan *etxia* izango da ea > ia ordezkatzeari egiten den euskara batean; bokal bilkura horretan ordezkatzetik egiten ez den euskaran, «etxea», *etxea* izango da hizkera-maila guztietan».

A.— Horixe ez al da, ba, zailena? Zein leku eta egoerari dagokio hizkera zaindua eta zeini arduragabeagoa? Bokal-bilkurak aipatu dituaneez, gogoan zaukaat nola egiten zitzaidan kurioa eta ulertzen zaila, Bernardo Atxaga bere testuak publikoki eta formalki irakurtzen entzuten nuenean, idatziz «hiria», «basoa» eta «etxea» zirenak, *hiriya*, *basua* eta *etxia* ahoskatuta entzutea.

X.— Xalbadorrek salatu egiten zian bertsolari gipuzkoarrek egiten zuten tranpa. Basua? Ederki. Baina ez «sua»-rekin errimatu!

Tira, tranpatxorik gaberik ba al da inor? Okerragoa da irizpiderik gabea izatea...

Interesatuta ikusten haudanez...

A.— Eta oraindik 25 minutu bete ez ditugunez...

X.— Ariketa bat proposatuko diat bukatu aurretik. Hiru egoeratan jarriko haut, eta testu bera irakurri beharko duk egoera bakoitzari hire iritziz legokiokeen moduan. EBAZ oinarri, baina heure irizpideekin batik bat, ados?

A.— Nahiago nian puntuari erantzutea!

X.— Beste gai-jartzaileei oldartzen al hatzaie? Zer, gero! Prest?

A.— Bai.

X.— Lehendabiziko egoera: Urola Kostako Erlo telebistako entretenimentuzko saio batean ari haiz hizketan.

A.— *Gaur, aul xamar esnatu naiz etxian, jateko ezer askorik e'tzegoen eta arrebak garajera juteko esan dit. Egiya da, ordia, nekia ere baneukala, aje pixka bat ere bai, eta iñora mugitu baiño naiago izan det bertan geratu batetik bestera mugitziak ematen'tzidan antsietate soziala ekiditete. Badakit lojikua dala aje-egunetan zerbait jatia, baiña zer nai dezu, ba, esatia? Alferkeriya ere sanua izango da, ba, ala?*

X.— Ados. Bigarrena: lagunekin ari haiz hizketan trago baten bueltan.

A.— *Gaur, aul xamar esnau naiz etxian, jateko eze'askorik e'tzeon ta arrebak garajea juteko esan dit. Egiya da, ordia, nekia're banekala, aje pixkat e'bai, ta iñoa multu baño nayo izan det bertan geau batetik bestea multziak emate'zin antsiedade soziala ebitatzeko. Bakit lojikua dala aje-eunetan zeoze'jatia, baño ze nai'zu, ba, esatia? Alperkeya're sanua izangoa, ba, o?*

X.— «O»??? Zarautzen «no»!, besterik ez duk entzuten! Ea ba, hirugarrena: euskaltegiko C1eko ikasleei hitzaldi bat ematen ari haiz.

A.— *Gaur, a-ul samar esnatu naiz etxean, yateko ezer askorik e'tzegoen eta arrebak garajera joateko esan dit. Egiya da, ordea, nekea ere baneukala, biaramun pixka bat ere bai, eta inora mugitu baiño naiago izan dut bertan geratu, batetik bestera mugitzeak ematen'tzidan anti.etate sozi.ala ekiditeko. Badakit logikoa dela bestondo egunetan zerbait yatea, baiña zer na.i duzu, ba, esatea? Alferkeria ere sanoa izango da, ba, ala?*

X.— Na.hi esango hukeela sinetsi egin behar al da?

A.— Ezta beste hainbat gauza ere ziurrenik, baina adibidetzat balio dik, ala?

X.— Balio dik. Belarria jartzen den bezala, ahoa eta burua ere ohitu daitezen saiatu behar. Arian-arian lortzen duk hori.

A.— Bukatu aurretik «euskal azentu sorgina» aipatu nahi dut, bada!

X.— Zer esateko?

A.— Adibide bat besterik ez. Euskal Herria ahoskatzeko azentu-modu bakarra ez da egongo menturaz, baina bat nagusitzen ari da, eta ez euskal senetik sortua: *Euskalerría Bildu* entzuten dugu, euskaraz zein erderaz. Horrek ere merezi luke irakinalditxo bat, ala?

X.— Azentuak ere merezi dik arreta handixeagoa, bai. Garai batean bazen Golden izeneko diskoteka bat Urretxun. «Urre-koloreko» nahiko zuten nagusiek, baina orduko gizarte ez hain urbanoan, erabat irauli zuten izena: *Goldéén*.

A.— Ona duk hori...

X.— Tira, gazte, denbora joan zaiguk.

A.— Espero dugu gure ariketa jostaria oso ganoragabea ez zitzaizuela irudituko.

X.— Hala biz!

Edonork esango dizu: «Sonoritate ederreko hizkuntza da euskara. Ahoskerak berebiziko garrantzia du eta euskara zainduan, jendaurrekoan, hedabideetarakoan, irakaskuntzarakoan..., ematen zaion arreta baino handiagoa eman behar genioke. Beti ere ahantzi gabe erabilera hori naturaltasunez garatzearen garrantzia».

A.— Alegia: EBAZen *ebaz-penak* oso erabilgarriak direla euskarari logika eta kohesioa emateko, baina, lehen esan dugun moduan, ahoskera «zainduaz» ari garela, ez «sainduaz». Eta hitzetik hortzera erabili behar dugula..., baina ez dugula «hitzetik kortsera» pasatu behar.

Eskerrik asko!